

Jan MUNZAR – Vítězslav PRCHAL

Počasí v Čechách ve 30. a 40. letech 18. století v denících Tobiáše Antonína Seemana

Abstract: *The German diaries written by T. A. Seeman, the steward (Germ. Hofmeister) of the (Swéerts-) Sporcks, in 1730–1747 contain a wealth of meteorological observations. Although it was not the author's main area of interest and the data are not recorded on a daily basis, they represent a new and valuable contribution to the documentation of the climate and its extremes in Bohemia of the pre-instrumental period of the first half of the 18th century. The diaries also contain a number of records of floods, of which the deluge of the late February 1732 reached a Central European scale. These records also enable us to evaluate winters: severe winters with plenty of snow were the winters of 1730/31 and 1731/32. On the other hand, the first months of 1735 and 1737 were relatively mild, and so was likely the winter of 1746/47.*

Key words: *weather – floods – winters – 18 century – Bohemia*

Úvod

Jedním z aktuálních meteorologických témat posledních let je hledání odpovědi na otázku, zda opravdu dochází v současnosti ke změně klimatu. Jenže k tomu je nutné mít k dispozici informace o dosavadním dlouhodobém kolísání klimatu v jednotlivých regionech za co nejdéší období. V Čechách je přitom nejstarší systematické pozorování počasí a měření jeho jednotlivých prvků až ze sedmdesátých let 18. století z pražského Klementina. Proto jsou jedním z důležitých písemných pramenů pro poznání a rekonstrukci povětrnostních poměrů ze staršího období také osobní deníky, pokud obsahují jakékoliv informace o dobovém počasí. Mezi ně nepochybně patří i německy vedené kalendářové zápisky Tobiáše Antonína Seemana (1679–1750), hofmistra hraběte Františka Antonína Šporka (1662–1738), po jeho smrti nadále působícího ve službách dědice Františka Karla Swéerts-Sporcka. Dochované denní zápisky z let 1726–1747 i jejich autora představuje úvodní studie tohoto sborníku, proto na tomto místě uvádíme jen archivní uložení originálních kalendářů.¹

1 Originální zápisky v tištěných svatováclavských kalendářích (*Neuer Prager Titular und Logiaments-Kalender zu Ehren des H. Wenceslai/Fürsten/und Martyrers/ Patrons des Königreichs Böhheim*) z let 1731–1747 (vyjma let 1734, 1736 a 1738, které se nedochovaly) jsou uloženy v knihovně Národní kulturní památky Hospital Kuks (dále jen NKP Kuks), inv. č. 6978–6987 a inv. č. 6989–6994, kalendář se

Příklady dosavadních poznatků o pozorování počasí v Čechách v první polovině 18. století

Z první půle 18. věku máme dnes k dispozici několik pramenů, jež přinášejí informace o počasí. Krátké období let 1701–1704 zachycuje např. závěr deníku děkana Bartoloměje Zelenky (1633–1711), který tehdy působil v Brandýse nad Labem, ale vzhledem ke zdravotnímu stavu jsou jeho zápisky z tohoto období, včetně údajů o počasí, poměrně skromné.²

Nejvýznamnější jsou pak bezpochyby pozorování z let 1718–1720, která prováděl v Zákupech u České Lípy lékař a astronom Johann Carl Rost (1690–1731). Dochovala se pouze proto, že byla publikována v pozoruhodných encyklopedických publikacích Johanna Kanolda, vydávaných ve Vratislavi v letech 1718–1726. Jednalo se nejprve o zachycení průběhu počasí podle vizuálních pozorování od října 1718 do prosince 1719 a od dubna do prosince 1720. Od zimního slunovratu 21. prosince 1719 do března 1720 pak měřil tlak i teplotu vzduchu a zaznamenával směr větru (zřejmě podle tahu oblaků) spolu s doprovodným počasím třikrát denně.³

Pokud jde o počasí v Čechách ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století, má analýza Seemanových diarií svůj nezpochybnitelný primární význam, neboť pramenů ze stejného období vhodných ke srovnání s informacemi zaznamenanými hofmistrem Seemanem je zatím k dispozici poměrně málo. Jejich soupis lze nalézt např. v práci Karla Pejmla⁴ nebo v monografiích kolektivu Rudolfa Brázdila.⁵ Relevantní poznatky z nich jsou v dalších částech tohoto příspěvku využity pro komparaci s dosud v tomto směru nevytěženými Seemanovými záznamy především o výskytu povodní, silných větrů a charakteru zim.

Seemanovými poznámkami na rok 1730 pochází ze soukromé sbírky pana Konráda Jeschkeho z Ludwigsburgu. Originální Seemanův kalendář z roku 1727 se dnes nachází v soukromé sbírce pana Stephana Swéerts-Sporcka v Rakousku. Pozdější opisy Tomáše Halíka a Karla Třísky dnes již nedochovaných poznámek z let 1726, 1729 a 1734 jsou spolu s dalšími uloženy v Národním archivu (dále NA) Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. B 90 (opisy let 1726, 1729, 1731–1733, 1735, 1737), a inv. č. B 90a (opisy let 1740–1746). Halíkovy vlastnoruční přepisy některých kalendářů (1726, 1729, 1731–1734, 1740–1742) jsou rovněž uloženy v Městském muzeu Dvůr Králové nad Labem, sign. PT 9094. V současné době několikačlenný tým na Univerzitě Pardubice připravuje ediční zpřístupnění všech v originále či v přepisu dochovaných let Seemanových zápisů ve formě moderní zrcadlové německo-české edice s příslušným vědeckým komentářem.

- 2 Bartoloměj ZELENKA, *Diarium*. Rkp. Knihovna Národního muzea, sign. VII D 3.
- 3 Jan MUNZAR, *Johann Carl Rost (1690–1731) a jeho meteorologická pozorování v severních Čechách a v Norimberku*, Meteorologické zprávy 56, 2003, s. 19–25.
- 4 Karel PEJML, *Příspěvek ke kolísání klimatu v severočeské vinařské a chmelařské oblasti od roku 1500–1900*, Sborník prací Hydrometeorologického ústavu ČSSR 7, 1966, s. 23–78.
- 5 Rudolf BRÁZDIL et al., *Historické a současné povodně v České republice*, Brno – Praha 2005; Rudolf BRÁZDIL et al., *History of weather and climate in the Czech Lands: Strong winds*, Brno 2004.

Seemanovy deníky a počasí

Z období let 1726–1747 bylo pro excerpci informací o počasí, popř. jejich analýzu, k dispozici vlastně jen 15 svazků, a to pro léta 1729–1732, 1734–1735, 1737 a 1740–1747. Deníky pro léta 1728, 1736 a 1738 se nedochovaly ani v pozdějších opisech (viz pozn. 1), v dalších třech z let 1726, 1733 a 1739 se sporadickými záznamy pak žádné údaje o počasí nejsou, snad vyjma jediné zmínky o velkém dešti 10. května 1726 v Kuksu.⁶ Také zápisy pro rok 1727 díky svému specifickému charakteru a malé využitelnosti nebyly zařazeny do dalších kalkulací.⁷

Celkem se v analyzovaném souboru deníků podařilo nalézt 246 dnů s přímými informacemi o povětrnostních jevech.⁸ Z toho poměrně značná část je systematicky spjata se zdravotním stavem hraběte. Tak v 53 dnech zůstala Jeho Excellence doma kvůli nepříznivému počasí, z toho ve 34 dnech pro blíže nespecifikované „špatné“ počasí, ve zbývajících 19 dnech proto, že bylo deštivo, větrno, chladno nebo pod mrakem.⁹ Povětrnost je zmiňována také v souvislosti s cestováním nebo lovem (především s jeho neúspěchem).

Mimo to obsahují Seemanovy záznamy řadu informací nepřímých, jakými jsou zmínky o cestování saněmi nebo kočáry, které lze využít k posouzení charakteru zimy. O průběhu počasí v teplém pololetí může cosi říci i konstatování z 10. prosince 1743, že kvalita vína tohoto roku se zdá docela špatná.¹⁰ Nebo lze zmínit zápis ze 7. února 1744, že

6 „Jeho Excellence zůstala kvůli silnému dešti doma...“ NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. B 90, zápis k 10. 5. 1726.

7 Zápisy toho roku obsahují (nikoliv souvisle) jen období do 1. 10. To by nebylo rozhodující, i některá další léta nepokrývají zápisy stoprocentně, v tomto konkrétním případě však hofmistr Seeman s hrabětem Šporkem pobývali téměř celou tu dobu u dvora ve Vídni (na cestu vyrazili 18. 4., zpět se vrátili 4. 8.). Pro analýzu počasí v Čechách jsou tedy zápisy nevyužité. Celkem se v tomto svazku nacházejí jen čtyři zmínky o počasí, z toho pouze jedna je vztažena na domácí prostředí: K datu 21. 4. je připsána poznámka, že po všechny tři dny cesty z Kuksu do Vídně (konkrétně do Jihlavy, kde byl zápis pořízen) bylo velmi chladno („große kälte“ – mrazy?) a studené bouřlivé větry („kalte sturmwinde“), až z toho pisatel velmi onemocněl. Není však zcela jasné, zda jde o objektivní informaci o povětrnostních podmínkách, nebo zda byl Seeman například v kočáru málo oblečený a nastydl. Deník z roku 1727 je v soukromé sbírce pana Stephana Swéerts-Sporcka v Rakousku. Digitální kopii mají členové řešitelského týmu k dispozici a počítají s jeho zařazením do chystané edice Seemanových kalendářů.

8 Jejich počet v jednotlivých letech je velmi rozdílný. Tak v roce 1729: 3, 1730: 16, 1731: 24, 1732: 38, 1734: 2, 1735: 47, 1737: 47, 1940: 2, 1741: 9, 1742: 15, 1743: 5, 1744: 15, 1745: 4, 1746: 4, 1747: 15.

9 Např. 17. 3. 1730: „Jeho Excellence kvůli špatnému počasí [üblen wetter] zůstala celý den doma.“ Nebo 30. 11. 1730: „Kvůli špatnému počasí [schlimen wetter] Jeho Excellence měla bolesti a zůstala ležet v posteli.“ Originál roku 1730 původně ve sbírce pana Konráda Jeschkeho, nyní v držení členů řešitelského týmu.

10 „...v podvečer jsem šel s Jeho milostí milostivým pánem do vinného sklepa. Ochutnávali jsme vína, která se letos zdají být docela špatná, což se časem ukáže.“ NKP Kuks, inv. č. 6989.

večer bylo vidět hvězdu s velkým ohonem, který nepřímo dokládá, že muselo být jasno.¹¹ Méně spolehlivé jsou informace o procesích, která by se zřejmě nekonala při nepříznivém počasí. Málo průkazné jsou i záznamy o zlých (špatných) cestách.

Pro hraběcího hofmistra byly pochopitelně rozhodující informace o chodu dvora apod., údaje o počasí jsou proto jen podružné a pochopitelně nejsou každodenní. Pouze ve dvou případech jsou záznamy o něm souvislé: V období 13. až 17. ledna 1732 jsou každý den tohoto pětidenní zmiňovány velké mrazy¹² a o tři roky později je uváděno a postupně napočítáno po svátku sv. Matouše za období 25. února – 17. března 1735 celkem 16 dní s jiným (*reiff*).¹³

Za jistou nevýhodu využití deníků pro dokumentaci počasí můžeme považovat, že autor během jejich psaní nepobýval na jednom místě. Kromě Kuksu po smrti hraběte Šporka v roce 1738 většinou působil v Lysé nad Labem, popř. na panství Nový Berštejn, a podnikal spolu s vrchností i cesty do Prahy, Karlových Varů, do Saska i do Rakouska. Z epizodických pobytů mimo Čechy je však minimum údajů o počasí. K těm zajímavějším z nich patří záznam z 9. července 1730: „*Ráno v 5 hodin odplula Jeho Excelence z Drážďan, v Pilnici přišel dobrý vítr, plachty napnuty. Vítr trval ale jen 2 hodiny, když potom přišel protivítr. Ve tři hodiny dorazila do Pirny, tam pojedla, něco nakoupila ve městě, v 5 hodin zase odplula a večer dorazila k Willstadtlu a přenocovala.*“¹⁴

V této souvislosti může zaznít kacířská otázka: Jsou poměrně málo časté informace ze Seemanových deníků vůbec přínosné pro doplnění mozaiky o počasí v Čechách v letech 1729–1747? Nepochybně ano, protože při pokusech o dokumentaci a rekonstrukci historického počasí se sledují dvě hlediska:

- a) jednak počasí, jeho průběh a extrémy v jednotlivých letech,
- b) jednak plošný výskyt konkrétního jevu (extrému) na území určitého regionu.

Pokud jde o počasí v jednotlivých letech, zatím jediným publikovaným pokusem o systematickou chronologickou excerpci (v preinstrumentálním období z nejrůznějších písemných pramenů) pro období let 1500–1900 je důkladná práce Karla Pejmla,¹⁵ týkající se především severočeské vinařské a chmelařské oblasti, kde ovšem pro hodnocení počasí v letech 1732 a 1735 její autor nenašel žádné vstupní informace.¹⁶ A právě pro tyto dva „chybějící“ roky jsou nově k dispozici četné údaje ze Seemanových deníků! Druhým hlediskem je plošné vymezení výskytu určitého povětrnostního extrému. To se týká např.

11 „... Večer jsem se díval na výjimečnou hvězdu s velmi velkým ohonem...“ Tamtéž, inv. č. 6990.

12 Tamtéž, inv. č. 6979.

13 Tamtéž, inv. č. 6982.

14 Originál roku 1730 původně ve sbírce pana Konráda Jeschkeho, nyní v držení členů řešitelského týmu.

15 K. PEJML, *Příspěvek ke kolísání klimatu*, s. 23–78.

16 Tamtéž, s. 42.

výskytu vichřice z 20. – 21. prosince 1740, zatím známé z jiných lokalit Čech,¹⁷ Seeman jí v jeho lokalitě spolehlivě potvrzuje (spolu s následnou povodní).

Povodně

V posledních letech je velmi aktuální otázka výskytu povodní, proto je pro oživení historické paměti vhodné zaměřit pozornost na Seemanovy záznamy o nich.¹⁸ Celkem se v jeho denících podařilo nalézt 17 zápisů o výskytu tohoto hydrometeorologického extrému – jak konkrétně formulovaných, tak méně konkrétních. Podstatné je, že většina z těchto případů přitom není v dosavadních historických přehledech týkajících se Čech podchycena. Proto je dále uveden jejich výčet buď v explicitní, nebo zestručněné podobě, a v závorce za datem vždy místo pobytu Tobiáše Antonína Seemana, ve kterém konkrétní zápis vznikl.

V následujících výčtech případů jsou kromě českých překladů uváděny i originální německé výrazy, užitě v Seemanových denících, aby byla přiblížena jeho dobová terminologie. Je však třeba mít na paměti, že autor záznamů nebyl přírodovědec, ale dvorský úředník – představený všeho služebnictva, správce domu i dvora. Jeho záznamy o počasí jsou podružné a pestrost užívaných pojmů není velká. Protože navíc deníková řada není kompletní a i v některých dochovaných diářích je informací o počasí neuvěřitelně málo, nejevilo se přínosné pokusit se o shrnutí Seemanových termínů pro jiné meteorologické prvky – vyjma níže zařazeného pozorování silných větrů.

23. února 1732 (Kuks): Celou noc silně pršelo, k ránu o 7. hodině se nahromaděný led na Labi strhl („*eyss-stoss lossgebrochen*“), opět nadělal velkou škodu, voda vystoupila až k holubníku.¹⁹ Pokud voda dosáhla až po holubník, který mj. zachytila anonymní barevná veduta Kuksu po roku 1729, nejednalo se o zanedbatelnou povodeň. Ve střední Evropě je zatím dokumentován 19. února ledochod na Dunaji v Řezně, popřípadě 24. února mimořádně velká povodeň v Coburgu v povodí Mohanu.²⁰

17 R. BRÁZDIL et al., *History of weather and climate*, s. 146–147.

18 Povodní se rozumí výrazný přechodný vzestup hladiny toku, způsobený náhlým zvýšením průtoku nebo dočasným zmenšením průtočnosti koryta zejména při výskytu ledových jevů. Viz Jan BEDNÁŘ et al., *Meteorologický slovník výkladový a terminologický*, Praha 1993, s. 237.

19 „*Celou noc silně pršelo, v 7 hodin ráno se uvolnila ledová strž, která znovu napáchala velké škody, voda vystoupila až k holubníku. V noci se uvolnil led, který stál až za Žireč, u kukského mostu byla vylovena bárka.*“ NKP Kuks, inv. č. 1979.

20 Curt WEIKINN, *Quellentexte zur Witterungsgeschichte Europas von der Zeitwende bis zum Jahre 1850, Hydrographie – Teil 4*, Berlin 1963, s. 186.

27. a 28. června 1732 (Kuks): Byl velmi silný déšť a záplava („*überschwemmung*“), druhý den až do 2 hodin odpoledne trval silný déšť a bouřky, Labe silně stoupalo („*stetten grossen regen und gewittern starck angeloffen*“).²¹

3. a 4. ledna 1735 (Lysá nad Labem): Zmiňovány velké „*Elbeschaden*“,²² datum výskytu povodně, která škody způsobila, však není uvedeno.

4. června 1735 (Lysá nad Labem): Byla zaznamenána stoupající voda u mlýna Bašta na Labi u Drahelic – nebylo možné lovit boleny.²³

18. června 1735 (Lysá nad Labem): Kvůli velkému dešti silně stoupla hladina rybníka.²⁴

1. července 1737 (Kuks): Ráno o 3. hodině přišla silná bouřka s hromy a blesky a velmi silný déšť („*starckes gewitter mit donner und plitzen und sehr starcken regen*“), Labe začalo stoupat tak, že kolem 12. hodiny hladina vody dosáhla do šnečí zahrady.²⁵

4. prosince 1737 (Lysá nad Labem): Dne 3. prosince večer najel vozka s třemi koňmi a vozy naloženými 18 korci ovsa do velké díry. Stalo se tak za litolským mostem přes Labe při značně velké vodě („*sehr grossen wasser*“).²⁶

22. prosince 1740 (Lysá nad Labem): „V 5 hodin poslal kukský správce rychlého posla se zprávou, že jak velký vítr v lesích a na budovách, tak velká a ještě nikdy tak vysoko vystouplá voda na mostech, březích a loukách způsobila velké škody. Stanovická pila, most, dva kukské mosty, stejně jako mosty v Brodě a Slotově byly strženy.“²⁷ Dne 23. prosince ná-

21 „27. toho měsíce obědval kanovník Stummel u slečny Fineckové, který zde zůstal kvůli silnému dešti a záplavě. [...] 28. toho měsíce dopoledne celý den až do dvou hodin odpoledne silně přšelo [...] Labe se kvůli nepřestávajícímu velkému dešti a bouřkám silně zvedlo.“ NKP Kuks, inv. č. 6979.

22 „3. ledna bylo Jeho Excelenci předneseno, že je nutno pokácet na 60 kmenů dubů ze šibického lesa (na stavbu baštovského a komárenského mlýna, potom na Kostomlátky a velká poškození Labem u Ostré). Toto pokácení dřeva Jeho Excelence milostivě povolila. 4. ledna vyznačil osobní myslivec v šibickém lese toto stavební dřevo, potom si prohlédl stavbu mlýna a poškození Labem.“ Tamtéž, inv. č. 6982.

23 „Ráno v 9 hodin jela Jeho Excelence s baronem Swéertsem v jejich vozech, na 2 kočárech duchovní, mědírtec Haas a všichni sloužící, nahoru až k baštovskému mlýnu, a protože kvůli stoupající vodě nemohli chytat boleny, tedy Jeho Excelence s těmito duchovními na třech spojených lodích a sloužící a muzikanti na jiných lodích jeli po Labi dolů až k Litoli.“ Tamtéž.

24 „Odpoledne jela Jeho Excelence ke Šnepovskému rybníku, tam odpočívala. Odpoledne k večeru poslal lesmistr Jeho Excelence tři divoké husy a zpravil mě o tom, že kvůli velkému dešti a silně vystouplému rybníku nebylo na Blatu střeleno víc než 12 kusů hus.“ Tamtéž.

25 „Ráno ve 3 hodiny se objevila silná bouřka s hromy a blesky a velmi silným deštěm, načež začalo Labe takovým způsobem stoupat, že ve 12 hodin dosáhla voda až ke šnečí zahradě. Jeho Excelence celé dopoledne odpočívala a odpoledne se koupala.“ Tamtéž, inv. č. 6983.

26 „Včera večer za litolským mostem vozka se třemi koňmi a vozem naloženým 18 korci ovsa při velké vodě vjel do velké díry, do které vůz spadl, dva koně se v tom rybníčku utopili, třetí byl ale zachráněn. Tomu vozkovi z rumburského panství knížete Václava z Liechtensteina věnovala Jeho Excelence jiného koně.“ Tamtéž.

27 Tamtéž, inv. č. 6985.

sleduje jen strohý zápis, že se nic nepříhodilo, povodeň je znovu zmiňována až následující den.

24. prosince 1740 (Lysá nad Labem): „Dnes ráno přišla velká voda, která od rána až do odpoledne stoupala výš. Jaké škody udělala, se teprve ukáže.“²⁸ Zimní povodeň koncem prosince 1740 z velkých dešťů je dokumentována také na Vltavě v Praze. Trvala několik dní, hladina řeky kulminovala 22. prosince a byla o jeden loket (59 cm) vyšší než roku 1734, měla tedy 4 ½ lokte.²⁹

7. června 1741 (Lysá nad Labem): Labe začalo stoupat.³⁰

1. srpna 1742 (Nový Berštejn): Po 6. hodině přišla silná bouřka („starckes gewitter“) a zřejmě přívalová povodeň („grosse wasser“) způsobila na polích, loukách a zahradách velké škody.³¹

12. října 1742 (Lysá nad Labem): Kočí vezl Seemana z Lysé přes Sojovice do Staré Boleslavi, ale kvůli velké vodě („grossen wasser“) na Jizeře museli koně a vůz nechat v Sojovicích a lesem jít až do Staré Boleslavi pěšky.³²

5. července 1744 (Nový Berštejn): Druhý případ Seemanem zaznamenané bleskové (přívalové) povodně. Ve 4 hodiny přišla silná bouřka („sehr starckes gewitter“), byla velká povodeň („grosse überschwemmung“), která způsobila značné škody na polích a loukách.³³

14. července 1744 (Nový Berštejn): Tobiáš Antonín zaznamenal obhlížení povodňových škod („wasser schaden“), vzniklých zřejmě za bouřky 5. července.³⁴

22. března 1745 (Lysá nad Labem): K tomuto dni se nachází záznam o cestě přes Litol, kde byla zřejmě v závěru tuhé zimy povodeň.³⁵

28 Tamtéž.

29 R. BRÁZDIL et al., *Historické a současné povodně*, s. 169–170; Oldřich KOTYZA – František CVRK – Vlastimil PAŽOUREK, *Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, Děčín 1995, s. 120.

30 „Labe dnes začalo stoupat kvůli vodě ze sněhu.“ NKP Kuks, s. 6986.

31 „...Odpoledne jsme já, úřední písař, nákupčí a primátor šli do panského sklepa, tam jsme zůstali do 6 hodin a ochutnávali různá vína, která mají být prodána. Po 6. hodině přišla silná bouřka, která kvůli velké vodě způsobila škody na polích, loukách a zahradách.“ Tamtéž, inv. č. 6987.

32 „V 10 hodin jsem byl s poštou Jeho milosti milostivého pána poslán k Jeho velebnosti panu Frickovi do Staré Boleslavi. Kočí se dvěma koňmi mě zavezl až do Sojovic, koně a vůz zůstaly kvůli velké vodě v Sojovicích a přes les až do Sojovic jsem musel jít pěšky...“ Tamtéž.

33 „Dopoledne šlo milostivé panstvo spolu se všemi sloužícími pěšky do farního kostela zúčastnit se bohoslužby, odpoledne zůstalo doma. V kapli se modlil růženec. Ve městě probíhal jarmark a okolo 4. hodiny přišla velmi silná bouřka, nastaly velké záplavy a díky tomu vznikly na loukách a polích velké škody.“ Tamtéž, inv. č. 1990.

34 „Dopoledne jsem v zahradě obcházel u těch i jiných prací. Odpoledne jsem si s Jeho milostí milostivým pánem prohlédl škody, které napáchala voda, po travnaté cestě za borovicemi na velkém úhoru [...] v hlubokém příkopu. Potom v podvečer jsme v zahradě pozorovali stavbu nového skleníku.“ Tamtéž.

35 „Po mši svatě jela Jeho milost milostivý pán, já, komorník, domovník, Berger a Hanßwenzel v kočáru přes Litol (kde byla povodeň) do Bříství...“ Tamtéž, inv. č. 6991.

19. června 1745 (Vidim): Došlo k obhlídce polí kvůli škodám vodou, datum jejich vzniku neuvedeno.³⁶

18. prosince 1747 (Lysá nad Labem): Labe ten den začalo stoupat až do té výšky, jakou lidé dosud nepamatují.³⁷ Jiné prameny uvádějí zimní typ povodně na Labi v Litoměřicích v roce 1747 dne 15. prosince a poté. V zápisech z Prahy se uvádí také povodeň na Labi, která byla větší než na Vltavě.³⁸

Ochrana před povodněmi (vodní stavby)

V Seemanových kalendářových záznamech lze nalézt i řadu informací o stavbách, souvisejících s ochranou před povodněmi. Např. 19. února 1735 čteme, že pisatel odjel s hrabětem Šporkem dopoledne do Šibic, kde se Jeho Excelence rozhněvala kvůli špatnému stavu prací na výstavbě hráze, protože robotníci pod vedením Šporkova osobního myslivce pracovali tam, kde to nebylo nutné, a ne za cestou, kde labská voda obvykle přesahovala.³⁹

Dne 4. července 1744 se činí první zmínka o rekognoskaci lokality *Lange Grund* neda-leko Doks a Máchova jezera na bernštejském panství, kde se stavěla nová velká hráz („*große tham*“), která by měla ochránit před velkými povodněmi („*grosse fluten auffzuhalten*“).⁴⁰ Bohužel je tato informace dnes obtížně interpretovatelná, protože se jedná o suché území v oblasti pískovcových skal bez stálého vodního toku, kde by přicházelo v úvahu jen ohrožení bleskovými povodněmi po přívalových deštích. Snad se tato stavba měla týkat ochrany hraběcích polí dole pod skalami, kde se František Karel Swéerts-Sporck intenzivně věnoval novým formám zemědělského hospodaření.⁴¹

36 „*Odpoledne jsem s milostivým hrabětem obešel pole naproti pivovaru a cihelně, opět si prohlédnout škody, které napáchala na polích voda.*“ Tamtéž.

37 „*Dnes Labe vystoupalo tak vysoko a hodně narostlo, jak to za lidské paměti nebylo viděno.*“ Tamtéž, inv. č. 6994.

38 O. KOTYZA et al., *Historické povodně*, s. 120. R. BRÁZDIL et al., *Historické a současné povodně*, s. 183.

39 „*Já jsem jel dopoledne s Jeho Excelencí do Šibic, kde se Jeho Excelence rozčílila na osobního myslivce kvůli špatnému rozhodnutí, že nechal robotníky navázat na hráz tam, kde to bylo nepotřebné, místo aby navázeli za mostkem, kde voda přesahovala. A také kvůli tomu, že ruční vozík od truhláře a zámečníka je špatně udělán a uprostřed můstku se zlomil.*“ NKP Kuks, inv. č. 6982.

40 „*Dopoledne šlo milostivé panstvo spolu se všemi sloužícími pěšky do farního kostela a zúčastnilo se bohoslužby. Odpoledne jsme já a správce šli s Jeho milostí milostivým pánem na Langen Grund prohlédnout si novou velkou hráz, která má zastavit velké záplavy, a další.*“ Tamtéž, inv. č. 6990.

41 Srov. Ferdinand MENCÍK, *Das ökonomische System des Grafen Swéerts-Sporck*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 37, 1899, s. 233–286; Josef HANZAL, *Významný*

Počátkem ledna 1747 i později ještě třikrát jsou uváděny cesty na obhlídku vodní stavby v Kostomlátkách.⁴² Téhož roku 4. března je zmínka o prokopávání Labe⁴³ a 6. září je zaznamenána cesta do „revíru“ obce Ostrá, jihovýchodně od Lysé nad Labem, jejímž účelem bylo prohlédnout nebezpečný břeh, který by Labe mohlo protrhnout.⁴⁴

Silné větry

Poznatky o výskytu větrů, zvláště těch extrémních, mohou být jednou z informací pro rekonstrukci aktuálního charakteru cirkulace atmosféry v daném regionu. Ideální je samozřejmě údaj jak o jejich síle, tak i směru – ten je ovšem v Seemanových zápiscích zmíněn pouze dvakrát (8. října 1732 a 25. října 1737, vždy se jednalo o severní vítr).

1730: Dne 14. prosince zmiňuje Seeman velmi studené a ostré větry („scharffen winde“).⁴⁵

1732: Dne 23. dubna zaznamenal silný studený vítr („starcken kalten windt“), 26. září trvalý bouřlivý vítr („sturmbwind“) a deštivé počasí, 27. září velký vítr („grossen windt“), 29. září velký bouřlivý vítr („grossen sturmbwind“) a 1. října velký vítr („grossen windt“). Dne 8. října se činí zmínka, že kvůli stále trvajícimu deštivému počasí a studenému severnímu („kalten miternacht-windt“) větru zůstala Jeho Excelence celý den doma.⁴⁶

zemědělský ekonom 18. století F. K. Swéerts-Sporck, Vědecké práce zemědělského muzea 20, 1980, s. 85–99; Josef HAUBELT, České osvícenství, Praha 1986, s. 144–149.

- 42 3. 1.: „Po mši svaté jsme jeli já, učitel jazyků a František Karel s Jeho milostí milostivým pánem v kočáru do Šibic, Kamenného Zboží a vodní stavbě u Kostomlátek a kostomlátského dvora.“ 13. 5.: „Odpoledne jsme jeli já, Václav a Albert s Jeho milostivým pánem v lehkém kočáru přes louky do Kostomlátek k vodní stavbě, odtamtud přes les do Kostomlat, odtamtud do Šibic. Po 7. hodině jsme zase dorazili domů.“ 20. 6.: „Odpoledne vrchní správce, já a Štěpán jsme jeli s Jeho milostí milostivým pánem v lehkém kočáru do Kostomlat, ke kostomlátecké vodní stavbě, do Kamenného Zboží a Šibic. Všude jsme si prohlédli dobytek. Šibický dobytek jsme shledali nejlepším.“ 9. 10.: „Po ranní mši jsem jel s komorníkem do Kostomlátek. Tam jsme si prohlédli vodní stavbu a přes lesy jeli zase domů.“ NKP Kuks, inv. č. 6994.
- 43 „Odpoledne jsem byl [...] u pana profesora Fincka. Tomu jsem spolu s tesařem Staueckem předal některé informace o prokopání Labe za oborou.“ Tamtéž.
- 44 „Odpoledne Jeho milost milostivý pán, já, komorník, hejtman, Kocián a Josef jsme jeli v kočárech za Litol přes Labe, prohlédli jsme si louky a jejich rozmnožení. Potom jsme jeli přes louku do osterského revíru. Prohlédli jsme si nebezpečný břeh, kde hrozí Labe prolomením.“ Tamtéž.
- 45 „Odpoledne jsem jel s Jeho Excelencí do Bonreposu, kde nechala lovit zajíce. Psi ale kvůli velké zimě, ostrému větru a sněhu nelovili...“ Originál roku 1730 původně ve sbírce pana Konráda Jeschkeho, nyní v držení členů řešitelského týmu.
- 46 23. 4.: „Odpoledne Jeho Excelence v altánu při silném studeném větru přihlížela hře Hahnenschlag na louce.“ 26. 9.: „Jeho Excelence zůstala kvůli stálému bouřlivému větru a deštivému počasí celý den doma.“ 27. 9.: „...kvůli velkému větru nelétali žádní ptáci.“ 29. 9.: „Jel jsem s Jeho Excelencí do Jiřic, kde létalo mnoho krkavců [nußheeger], kvůli velkému bouřlivému větru chyceno jen 66.“ 1. 10.: „Ráno jsem jel s Jeho Excelencí do Jiřic, znovu létalo mnoho krkavců, kvůli velkému větru ale nemohli být zdoláni, chy-

1735: Dne 10. července dokumentoval Seeman odpoledne silný vítr („*starcken windt*“), 18. července odpoledne v 5 hodin prý přišla velká bouřka s blesky a hromobitím a bouřlivým větrem („*sturmbwindt*“), při níž padaly kroupy veliké jako slepičí vejce. Dne 23. září byla velká bouřka s hroznou vichřicí („*entsetzlichen sturmb*“) a lijákem, 12. října povstal velmi studený bouřlivý vítr („*sehr kalten sturmbwindt*“) a 13. října jen velký vítr („*grossen windt*“). Dne 24. října dopoledne Jeho Excellence neodjela kvůli silnému větru („*starcken windt*“) a dešti do Jiřic.⁴⁷

1737: Dne 13. ledna přišla velká vichřice („*grosser sturmb*“), 8. dubna silný studený vítr („*starcken kalten windt*“), následujícího dne pak trval silný a studený vítr („*starcken und kalten windt*“). Dne 9. září Seeman dokumentuje silný vítr („*starcken windt*“), 25. října severní protivítr („*contrairen und mitternachtigen windt*“), 18. listopadu silný bouřlivý vítr a deštivé počasí („*starcken sturmbwindt*“) a konečně 19. listopadu stále trvajícím bouřlivý vítr („*starck continuirenden sturmwindt*“).⁴⁸

1740: Dne 22. prosince velký vítr („*grosse windt*“) spolu s povodní způsobil velké škody.⁴⁹

1742: Dne 2. února byl celou noc silný bouřlivý vítr („*starcker sturmwindt*“), který trval i přes den a pokračoval až do večera.⁵⁰

ceno pouze 24.“ 8. 10.: „Kvůli stálému deštivému počasí a studenému severnímu větru zůstala Jeho Excellence celý den doma...“ NKP Kuks, inv. č. 6979.

47 10. 7.: „Po mši svaté se Jeho Excellence nechala vodit po zahradě. Odpoledne ale kvůli silnému větru zůstala doma.“ 18. 7.: „Odpoledne v 5 hodin přišla příšerná – s hromy, kroupami a blesky smíchaná – bouřka, která začala děsným bouřlivým větrem, padaly kroupy jako slepičí vejce. Vše na celém panství, obilí, vinice a ovoce, bylo zcela zničeno tak, že není možné získat ani semena, lyské panství je tedy pro letošek totálně zruinováno [zápis podtržen pisatelem].“ 23. 9.: „Odpoledne jela Jeho Excellence k šibic-kému kačeníku. V 6 hodin přišla velká bouře se silnými hromy a blesky, taky přišla děsná vichřice a liják, což trvalo až do osmi hodin. Jeho Excellence dorazila domů okolo osmé hodiny v největší vichřici a dešti.“ 12. 10.: „Dopoledne jsem jel s Jeho Excelencí do Jiřic, ale kvůli velmi studenému bouřlivému protivětru nebylo znovu nic chyceno. Odpoledne zůstala Jeho Excellence kvůli špatnému počasí doma.“ 13. 10.: „Jel jsem s Jeho Excelencí do Jiřic, kvůli velkému větru nebylo nic chyceno. Jeho Excellence pojedla včas. Po jídle jela k Šibicím na lov kachen, odtamtud do Šnepova a přes oboru domů.“ 24. 10.: „Dopoledne Jeho Excellence kvůli silnému větru a dešti nejela do Jiřic, nýbrž na Bonrepos ..., kvůli stálému dešti nebylo nic chyceno.“ Tamtéž, inv. č. 6982.

48 13. 1.: „Tři dny zde byla velká vichřice, vítr promíchaný s deštěm, který dosud pokračuje.“ 8. 4.: „Jeho Excellence zůstala kvůli velké zimě a silnému studenému větru doma.“ 9. 4.: „Jeho Excellence zůstala kvůli silnému a studenému větru zase doma.“ 9. 9.: „... Jeho Excellence ale jela v 10 hodin do Šibic, kvůli silnému dešti ale nechyceny žádné kachny.“ 25. 10.: „Ráno Jeho Excellence do Jiřic, já jel se slečnou Finckovou na Bonrepos. Kvůli severnímu protivětru ale nebylo nic chyceno.“ 18. 11.: „Dnes kvůli silnému bouřlivému větru a deštivému počasí Jeho Excellence celý den zůstala doma v posteli a nechala si číst.“ 19. 11.: „Jeho Excellence zůstala znovu kvůli silně pokračujícímu bouřlivému větru doma a nechala si číst.“ Tamtéž, inv. č. 6983.

49 Zápis z 22. 12. 1740 citován výše v oddílu Povodně.

50 2. 2.: „... celou noc byl silný bouřlivý vítr, který trvá přes celý den a pokračuje až do večera.“ Tamtéž, inv. č. 6987.

1743: Dne 23. července nemohli dělníci kvůli silnému větru („*starcken windt*“) a dešti pracovat venku.⁵¹

1746: Dne 4. července prý bylo při cestě do lesa zjištěno, že po bouřce a silné vichřici („*starcken sturm windt*“) nevznikly žádné neobyčejné škody ani vývraty.⁵²

Z těchto 24 případů jich podchytila Brázdilova důkladná monografie o silných větrech v českých zemích jen pět (18. července a 23. září 1735, 13. ledna 1737, 22. prosince 1740 a 2. února 1742),⁵³ proto jsou prezentované Seemanovy záznamy o nich jejím vhodným doplňkem.

Charakter zimy

Pro dokumentaci počasí v minulosti před počátkem přístrojových měření je důležité posoudit i charakter zim ve sledovaném období jak z hlediska mrazů, tak výskytu sněhové pokrývky.

Např. jako tužší a „sněhová“ se jeví např. zima **1730/31**. Od 16. prosince 1730, kdy silně sněžilo, jsou četné zmínky o jízdách na saních. Další velké sněžení zmínil Seeman 15. ledna 1731, 25. ledna pak uvádí velké mrazy. Kvůli studenému a „sněhovému“ počasí 7. února zůstala Jeho Excellence doma. Do 2. března pokračuje cestování saněmi. Dne 20. března je první zmínka, že byl k cestě použit už vůz, ale 29. března se vyskytlo ještě silné sněžení, takže 30. března se musely ještě znovu použít saně.⁵⁴

Podobný charakter měla i zima **1731/32**. Dne 22. prosince 1731 silně sněžilo a jízdy saněmi jsou zmiňovány od následujícího dne až do 20. února 1732. Během ledna jsou pak šestkrát zaznamenány velké mrazy (z toho ve dnech 13. – 17. ledna souvisle každý den).⁵⁵ Vodní toky musely být pokryté ledem, protože k 23. únoru je údaj o silných deštích a ledochodu.⁵⁶

Je třeba litovat, že Seemanovy deníkové záznamy o počasí z roku **1740** jsou jen z konce prosince, protože se jednalo podle aktuální práce anglických klimatologů o extrémní

51 23. 7.: „Dopoledne jsem šel do Vrchovan k tamním dělníkům, kvůli silnému větru a dešti nemohli nic odpracovat.“ Tamtéž, inv. č. 6989.

52 4. 7.: „Odpoledne jsem jel s hejtmanem do lesa a shledal, že po včerejší bouřce a silném bouřlivém větru nejsou žádné obzvláštní škody na polomech, nýbrž bylo povaleno jen devět kmenů borovic.“ Tamtéž, inv. č. 6993.

53 R. BRÁZDIL et al., *History of weather and climate*.

54 NKP Kuks, inv. č. 6978.

55 13. 1.: „Heüth grosse kälte angeffangen“; 14. 1.: „Grosse kälte continuirt“; 15. 1.: „Continuirt“; 16. 1.: „Kälte grösser worden“; 17. 1.: „Heüth grimmige kälte.“ Tamtéž, inv. č. 6979.

56 Viz pozn. 15.

rok. Ze studie o neobvyklém klimatu v severozápadní Evropě v období 1730–1745 na základě přístrojových a dokumentárních údajů, kterou publikovali Philip D. Jones a Keith R. Briffa, totiž vyplynulo, že rok 1740 byl ve studovaném regionu mimořádně studený.⁵⁷ Pro severní Čechy potvrdil krutou zimu 1739/1740 Karel Pejml.⁵⁸ O její mimořádnosti svědčí i podrobné vylíčení v kronice obce Kunvald ve východních Čechách, které končí slovy: „*Takovou zimu prvej žádný člověk nepamatoval, ani od předkův svých neslyšel, třebas 80 let starý byl, poněvadž od prvního novembris až do 24. aprile trvala.*“⁵⁹ Je proto překvapivé, že v publikaci,⁶⁰ která se věnuje dokumentaci a rozboru extrémních letních a zimních teplot nejen v českých zemích, není tento případ explicitně zmíněn (jako extrémně studené v 18. století se zde uvádí pouze zimy 1708/9, 1783/84 a 1798/99).

Pokud jde o mírné zimy, podle Seemanových deníků byl relativně mírný počátek roku **1735**, protože se cestovalo kočáry,⁶¹ bylo prováděno měření Labe i stavěna hráz u obce Šibice.⁶² Mírný byl i počátek roku **1737**, kdy je mj. zmiňováno deštivé počasí a pouze 15. března je informace o sněžení.⁶³

Mírná byla patrně také zima **1746/1747**. V severních Čechách byla totiž podle Karla Pejmla mírná, suchá a teplá až do 6. ledna.⁶⁴ Nebyl ani sníh, ani déšť, lidé všude obdělávali pole. Mrzlo pouze od 6. od 15. ledna. Potom bylo opět teplo a silný déšť. Její průběh ve středních Čechách lze podle Seemannových zápisků rekonstruovat jen obtížně, nicméně dne 15. listopadu 1746 jsou zmiňovány špatné cesty,⁶⁵ 3. ledna 1747 jízda kočárem („*wurst*“) k vodní stavbě v Kostomlátkách, 5. února a 5. března se nemohlo venku konat procesí kvůli velmi špatným/neschůdným cestám („*schlimmen weegs*“).⁶⁶

57 Philip D. JONES – Keith R. BRIFFA, *Unusual climate in Nortwest Europe during the period 1730 to 1745 based on instrumental and documentary data*, *Climatic Change* 79, 2006, s. 361–379.

58 K. PEJML, *Příspěvek*, s. 42.

59 *Kunvaldská kronika Antonína Kodytky 1740–1786*, Choceň 1970, s. 11.

60 Petr DOBROVOLNÝ et al., *Extreme summer and winter temperatures in the Czech Lands after A.D. 1500 and their Central European context*, *Geografie* 115, 2010, č. 3, s. 266–283.

61 Tak například 15. 1. „*Jeho Excelence poprvé vyjela v novém cestovním voze do Šibic, kde si prohlédla kačeník.*“ NKP Kuks, inv. č. 6982.

62 11. 1.: „*Jeho Excelence se rozhodla nechat přesně vyměřit Labe od hranic u Nymburka až dolů ke sv. Václavovi.*“ 12. 1.: „*Ráno odjel osobní myslivec s loveckým sluhou do Drahelic začít přesně vyměřovat Labe.*“ 14. 1.: „*Večer domů dorazil osobní myslivec z Nového stavení a od sv. Václava, který skončil s vyměřováním Labe.*“ Tamtéž.

63 „*15. toho měsíce celé dopoledne sněžilo, Jeho Excelence zůstala celý den doma.*“ Tamtéž, inv. č. 6983.

64 K. PEJML, *Příspěvek*, s. 42.

65 NKP Kuks, inv. č. 6993.

66 Tamtéž, inv. č. 6994.

Charakter léta

Pro posouzení převládajícího charakteru konkrétních letních období v letech 1730–1747 obsahují studované deníky málo údajů. Pejml dokumentoval pro severní Čechy např. horký a suchý červenec a srpen 1746.⁶⁷ O tom do jisté míry může svědčit Seemanem zaznamenaný fakt, že 6. srpna toho roku celá vrchnost spolu se sloužícími konala procesí k poděkování za déšť.⁶⁸ Podobně katastrofálně suché léto 1747 v severočeské vinařské a chmelařské oblasti může potvrzovat Seemanův záznam, že 16. června toho roku se v Lysé nad Labem konalo velké procesí s prosbou o déšť.⁶⁹

Naopak zatímco o létu a počátku podzimu 1742 svědčí Seemanovy záznamy jako deštivém, v severozápadních Čechách je tento rok hodnocen jako suchý, ale z hlediska kvality vína jako výtečný.

Závěr

Povětrnostní údaje, obsažené v kalendářových zápiscích Tobiáše Antonína Seemana (1679–1750) za období téměř dvaceti let, se ukázaly být novým cenným příspěvkem do dosavadní poměrně „děravé“ mozaiky, která má dokumentovat počasí, popř. jeho extrémy, v Čechách ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století, mj. o dosud neevidované povodně nebo výskyt silných větrů.

Pisatel deníků z let 1730–1747 byl v prvním období ve službách hraběte Šporcka, a po smrti pak jeho dědice Františka Karla Swéerts-Sporcka, který se věnoval novým formám zemědělského hospodaření. Proto se autoři pokusili porovnat, zda se v tomto druhém období toto intenzivní zaměření na zemědělství neodrazilo v podrobnějším sledování počasí vzhledem k jeho významu pro úrodu a výnosy plodin. Dochované podklady však tento předpoklad nepotvrdily, především proto, že záznamy z poměrně delších časových úseků chybí (např. v roce 1744 končí zápisy 23. srpna, o dva roky později naopak začínají až od dubna). Zdá se, že značnou roli v „mezerách“ sehrály i zdravotní problémy Tobiáše Antonína Seemana, o nichž svědčí občasně deníkové zmínky od roku 1742, kdy pisateli bylo už 63 let. Přesvědčivé je pak jeho konstatování z května 1744, kdy chybí zápisy

67 K. PEJML, *Příspěvek*, s. 42.

68 „Dopoledne šlo milostivé panstvo [...] se všemi sloužícími s procesím ke svatému Kříži za špitálem. Jako díkůvzdání za milostivě udělený déšť.“ NKP Kuks, inv. č. 6993.

69 „Dopoledne prosilo milostivé panstvo se všemi sloužícími všemocného boha o jeho jemný déšť. Zúčastnilo se ustanoveného procesí vevnitř i vně špitálního kostela.“ Tamtéž, inv. č. 6994.

za více než tři týdny, že kvůli podagrovým bolestem nebyl schopen psát.⁷⁰ Proto je třeba závěrem ocenit Seemanovu houževnost, díky které zanechal dnešku významné komplexní písemné svědectví o své době, když poslední dochovaný deník psal s obtížemi ještě tři roky před svou smrtí.

Zusammenfassung

Das Wetter in Böhmen in den 30er und 40er Jahren des 18. Jahrhunderts in den Tagebüchern Tobias Anton Seemans

Eine wichtige Erkenntnis- und Rekonstruktionsquelle für Wetterbedingungen zu präinstrumentaler Zeit sind u. a. persönliche Tagebücher. Dazu zählen auch die auf Deutsch geführten Kalenderaufzeichnungen Tobias Anton Seemans (Hofmeister des Grafen Franz Anton Sporck und nach dessen Tod im Dienste dessen Erben Franz Karl Swéerts-Sporck) aus den Jahren 1730–1747. Für deren Autor spielten Wetterdaten jedoch nur eine untergeordnete Rolle und wurden aus diesem Grunde nicht jeden Tag aufgezeichnet. Für ein Exzerpt von Informationen über das Wetter, ggf. deren Analyse, waren hinsichtlich des Informationswertes der Aufzeichnungen lediglich 15 von den erhaltenen Tagebüchern verwendbar. Insgesamt enthalten sie mehr als 240 Tage mit direkten Informationen über das Wetter, darüber hinaus jedoch auch eine Reihe indirekter Informationen darüber (so z. B. lassen Erwähnungen über Reisen mit Schlitten oder Kutsche Schlüsse über den Charakter eines Winters zu).

Gegenwärtig ist die Frage des Auftretens von Hochwasser aktuell, deshalb wurde zur Wiederbelebung der historischen Erinnerung u. a. den Auf-

zeichnungen über Hochwasser Beachtung geschenkt. Es wird insgesamt 16mal erwähnt (konkret oder auch eher vage angedeutet), wobei die meisten der Fälle in den bisherigen Böhmen betreffenden historischen Übersichten nicht verzeichnet wurden. Dabei war z. B. die Überschwemmung Ende Februar 1732 von mitteleuropäischem Ausmaß. In diesem Zusammenhang sind auch Informationen über Wasserbauten interessant, die zumeist dem Hochwasserschutz dienten.

Was den Charakter der Winter betrifft, erscheinen die Winter 1730/31 und 1731/32 als härter und schneereich. Relativ milde waren dagegen die Jahresanfänge 1735 und 1737, mild war offensichtlich auch der Winter 1746/47. Um den Charakter der Sommerzeit objektiv beurteilen zu können, enthalten die Tagebücher zu wenige Angaben.

Die in den Tagebüchern Seemans enthaltenen Angaben zum Wetter stellen einen neuen, wertvollen Beitrag für das bisher verhältnismäßig „löchrige“ Mosaik dar, das das Wetter, ggf. seine Extreme in Böhmen Ende der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts dokumentieren soll.

⁷⁰ K vnímání nemoci a tělesnosti v Seemanových zápiscích blíže studie Radmily Pavlíčkové v tomto čísle časopisu.